

Grażyna Münch

Wiersz przyśpiewek ludowych z Lubelszczyzny

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 76/2, 175-192

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

GRAŻYNA MÜNCH

WIERSZ PRZYŚPIEWEK LUDOWYCH Z LUBELSZCZYZNY

W niniejszej pracy poddano analizie przyśpiewki zebrane przez Kolberga w 16 i 17 tomie *Dzieł wszystkich*, teksty z *Obrzędów weselnych w Lubelskiem* Olesiejuka oraz przyśpiewki zanotowane przez pracowników Zakładu Języka Polskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej na potrzeby Słownika Folkloru¹. Ogółem przebadano ponad 1000 przyśpiewek. Połowę tej liczby stanowią przyśpiewki weselne.

Bogaty zbiór przyśpiewek zanotowanych współcześnie został roboczo uporządkowany w sposób następujący:

- przyśpiewki zawierające złote myśli, przestrogi, rady,
- panięskie przyśpiewki zalotne,
- przyśpiewki zalotne kawalerów,
- przyśpiewki zalotne dialogowane,
- przyśpiewki rodzinne,
- przyśpiewki taneczne,
- przyśpiewki zawierające plotki, przyśpiewki o wydarzeniach,
- przyśpiewki pasterskie,
- przyśpiewki weselne.

Tematyczny podział przyśpiewek nie pokrywa się zasadniczo z podziałem pod względem formy — poza przyśpiewkami weselnymi, które wyłączam i omawiam oddzielnie ze względu na znaczną komplikację struktur wierszowych.

Konieczne wydaje się wstępne ustalenie wyznaczników gatunkowych przyśpiewki ludowej. A mianowicie:

- sytuacyjność: związek z konkretną sytuacją, zdarzeniem, relacjami

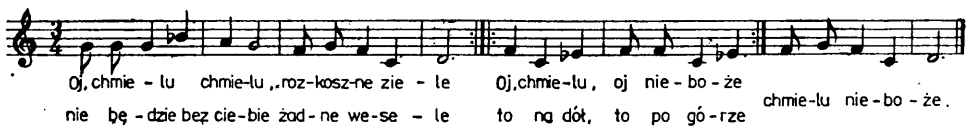
¹ Teksty przyśpiewek cytuję z wymienionych źródeł, które oznaczam następującymi skrótami: K = O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*. Komitet redakcyjny: J. Krzyżanowski [i inni]. T. 16 (*Lubelskie*), 17 (*Poznańskie*). Wrocław 1971. Wyd. fotooffsetowe. — O = F. Olesiejuk, *Obrzędy weselne w Lubelskiem. Materiały etnograficzne do badań nad obrzędowością weselną*. Wrocław 1971. — Kart = Kartoteka Polskiej Pieśni Ludowej prowadzona w Zakładzie Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej UMCS. Pierwsza liczba po skrócie wskazuje stronę, następną — numer tekstu.

- między ludźmi (np. przyśpiewki weselne, rodzinne, zalotne, pasterkie, zawierające przestrożę lub radę);
- publiczny charakter wykonania: stopień znajomości tekstu, kontekst sytuacyjny, zainteresowanie, współuczestnictwo mogą wpływać na strukturę przyśpiewki;
 - niestabilność formy: związek z sytuacją improwizacji, z koniecznością częstych modyfikacji tekstu i melodii w przypadku zmieniającej się konsytuacji są przyczyną pojawiania się licznych wariantów przyśpiewek.

Struktura meliczna a wiersz

Struktury wiersza i melodii pieśni ludowej najczęściej są rozpatrywane przez badaczy oddzielnie. Stwarza to istotny problem, który z zapisów winien stać się podstawą analizy: wiersz w izolacji czy w wersji takiej, jaką sugeruje wykonywanie go z melodią. Być może próbą rozwiązania tych wątpliwości byłoby połączenie elementów wersyfikacyjnych i muzycznych przez wprowadzenie kategorii synkretyzujących wymagania poetyki i muzykologii, np. strofa muzyczna, przez co rozumie się kształt strofy wiersza modyfikowanej przez muzykę, więc jak gdyby strofę wiersza w śpiewie, a także „grupa sylab toniczych”, sekwencja meliczna².

W trakcie badania zapisów muzycznych zwróciłam uwagę na powtarzalność kilku cech melodyki przyśpiewek. Rozpiętość skali (*ambitus*) w pieśni ludowej, a szczególnie w przyśpiewkach, jest niewielka i rzadko wykracza poza oktawę. Charakteryzują się one budową okresową, podobnie jak inne regularne teksty muzyczne.

(O 144, nr 1)

Zapis nutowy cytowanej przyśpiewki obejmuje, jak bywa na ogół, dwa zdania muzyczne. Znamienne i typowe zarazem jest kadencyjne zakończenie fraz, przy czym fraza muzyczna odpowiada wersowi (frazy są dwutaktowe). Zapis struktury muzycznej można oznaczyć następująco: $a b a_1 b_1 c c_1 b$.

Powtórzeniu dwóch pierwszych fraz muzycznych $a_1 b_1$ towarzyszą zmiany tekstowe. W przyśpiewce tej pojawia się archaiczne zakończenie

² Zob. T. Dźidźew, *Woprosy na strukturata na sinkreticznata forma w kotedarskite narodni pesni*. „Bylgarski folklor” 1977, nr 4.

melodii z tzw. skokiem kwarty ($g - d$). Częstym zjawiskiem w tekstach muzycznych przyśpiewek są frazy sekwencyjnie powtórzone, podniesione o tercję lub tercję wielką (*ambitus* zmienia się o trzy lub trzy i pół tonu).

Ma - tuś mo - ja ma - tuś wy - daj mnie za Ja - sia

spo - do - ba - ty mi się, spo - do - ba - ty mi się kó - łec - ka u pa - sa.

(O 144, nr 5)

W tej przyśpiewce frazy zamknięte są na poziomie pierwszego dźwięku. Dzięki rozdrobieniu rytmicznemu w motywach drugiego zdania liczba sylab trzytaktowych fraz zdania (a) odpowiada liczbie sylab dwutaktowych fraz zdania (b). Charakterystyczne jest, że wszystkie pierwsze motywy fraz mają identyczną budowę interwałową. W czwartej frazie zauważamy sekwencyjne przesunięcie trzeciej frazy o sekundę w dół, ale najbardziej popularny jest — co stwierdziłam już wcześniej — interwał tercji. Mimo znamiennej i wielokrotnie w badaniach potwierdzonej nieregularności przyśpiewek w ich melodii pojawiają się często struktury wewnętrznie uporządkowane, np. piąta fraza w tej przyśpiewce jest powtórzeniem melicznym i rytmicznym frazy pierwszej. Obserwacje te prowadzą do wniosku, że swoistymi cechami tekstów muzycznych przyśpiewek są: budowa frazowa, powtórzenia (często sekwencyjne z podniesieniem melodii o tercję), zmienność, kadencyjne nawiązywanie do frazy pierwszej.

Związek wiersza i melodii wyraża się najczęściej w toku sylabicznym, tzn. każdej sylabie tekstu językowego odpowiada jeden dźwięk. Melizmaty są niezwykle rzadkie. Dystychiczny wiersz przyśpiewek tworzy w realizacji wokalne 3-wersowe strofy muzyczne, co omówię dokładniej przy analizowaniu struktur wersyfikacyjnych.

Budowa wersu. Strofa

W przyśpiewkach pojawia się najczęściej, występujący także w pieśniach lirycznych i balladowych, 12-zgłoskowiec. W przebadanym materiale ten rozmiar wersu charakteryzuje jedną trzecią tekstów, zarówno żalotnych, tanecznych, zawierających przestrogi i sądy, jak i weselnych, choć w tej ostatniej grupie — jak się wydaje — frekwencja jego kształtuje się nieco inaczej. Jest to zawsze wers dwudzielny, z miejscem średniówki szczególnie uwypuklonym przez budowę składniową zdania:

Nie ma to najlepiej + jak jest dwa kochanki,
Jeden kocha w wieczór + a drugi na ranki.

A ten co na ranki + ściśnie, pocałuje,
A ten co na wieczór + dłużej porandkuje. [Kart]

Rymy w klauzuli wersu, dokładne, żeńskie, stanowią dodatkowy czynnik delimitacyjny. Regularne 12-zgłoskowce są także dobrym przykładem tendencji sylabotonicznych właściwych poezji ludowej; w tym wypadku — jak zresztą w wierszu ludowym najczęściej bywa — trocheicznych.

Wisi japko wisi // kiedyś upaść musiè
/: kto si z ktem zakocha // użeniè si musiè :/ [Kart]

/	.		/	.		/	.		//		/	.		/	.		/	.	
/	.		/	.		/	.		//		.	/		.	.		/	.	

Odstępstwo od toku trocheicznego po średniówce w drugim wersie jest wyrównywane trocheicznie w momencie realizacji wokalnejszego tekstu, ponieważ słowa „użeniè si musiè” to dwa takty z wyrównanymi wartościami dźwięków, co uniemożliwia wyraźny akcent paroksytoniczny w słowie „użeniè”:

Symetryczna budowa wersów 12-zgłoskowych sprzyja powstawaniu rymów wewnętrznych, najczęściej średniówkowych:

Pod zilonu miedzu + ptaszki uowis jedzu,
/: najlepsze kochani + jak ludzi ni wiedzu :/ [Kart]

W tym dystychu rymują się dokładnie trzy słowa: „miedzu”—„jedzu”—„wiedzu”, a wielokrotność rymu wzbogaca się w zestawieniu ze strofą 2:

Jak ludzi ni wiedzu + dziewczyna ni powi,
Najlepsze kochani + jak si nicht ni dowi. [Kart]

Przed średniówką mamy bowiem słowo współbrzmiące z rymami strofy 1 — „wiedzu”. Natomiast drugi wers strofy 2, zbudowany symetrycznie w stosunku do analogicznego wersu strofy 1, przetwarza po średniówce myśl zawartą wcześniej:

jak ludzi ni wiedzu
jak si nicht ni dowi

Układy symetryczne i paralelne w budowie wiersza przyspiewek urastają do rangi metody, wzorca. Uzasadniają ten fakt okazjonalność przyspiewki, konieczność tworzenia wiersza „na poczekaniu”, potrzeba impro-

wizacji. Możliwość nawiązania do wersu poprzedniego, powtórzenia jego części, tworzenia sekwencji rozwijających myśli wcześniej wypowiedziane niezwykle ułatwia zadanie poetyckie. Moment powtórzenia wersu poprzedniego daje także czas do namysłu nad tym, który ma nastąpić:

Wkoło Warszaweczki jarzębinę sadzo.
 Jeszczem nie urosła, już się uo mnie wadzo.
 Jeszczem nie urosła mamuni do pasa,
 Już się uo mnie wadzo: „Córeczko nie wasza”. [Kart]

Dwie części drugiego wersu strofy 1 dają początek wersom strofy 2.

Okazuje się, że w przyśpiewce ludowej znajdujemy struktury analogiczne do kunsztownych, literackich struktur wierszowych, np. do budowy klamrowej tekstu, gdzie do pierwszego wersu powraca się jeszcze przy końcu:

Nie bijci si chłopcy + la Boga świntego,
 ni pójdy za wszystkich + tylo za jidnego.
 Tylo za jidnego + za Jasia ładnego,
 nie bijci si chłopcy + la Boga świntego. [Kart]

Sygnalizowane zjawiska omawiam w związku z 12-zgłoskowcem, odznaczającym się najwyższym stopniem frekwencji, ale nie ograniczają się one jedynie do tego rozmiaru. Budowę wersu w przyśpiewce określa często skłonność do anafory, co zresztą wiąże się z symetrią budowy strof, wersów oraz z powtórzeniami, a zjawisko występuje w tekstach dłuższych, np. 6-wersowych:

Czerwone ji białe piórka na kanarku,
 granatowy ubiór na mojem kochanku.
 Granatowy ubiór, wykładany kołnierz,
 z mojego kochanka najładniejszy żołnierz.
 Granatowy ubiór i kamizelecza,
 jakżeż go nie kochać, chłopak jak lalczka. [Kart]

Wersy 2, 3 i 5 rozpoczynają się od słów „Granatowy ubiór”, po czym dopiero dodawane są określenia dotyczące innych elementów stroju. I znowu taką budowę wiersza należałoby tłumaczyć improwizatorskim charakterem przyśpiewki.

Z cytowanych przykładów wynika, że wers 12-zgłoskowy tworzy najczęściej strofy dystychiczne. Przyśpiewki składają się z jednego, dwóch, czasami trzech dystychów, powiązanych ze sobą siecią powtórzeń, paralelizmów, układów symetrycznych.

Interesującym formatem w wierszu przyśpiewki jest (jako niemal wyłącznie z nią związany) 12-zgłoskowiec z interiekcjami, czyli dodanymi wykrzyknikami improwizacyjnymi w rodzaju „ej”, „oj”, „hej”, „a”. Jest to drugi co do stopnia frekwencji rozmiar wiersza.

Interiekcje bywają czasem po prostu dodawane do wersów 12-zgłosko-

wych (tworzą wówczas wersy 13-zgłoskowe), różnicując liczbę sylab przed i po średniówce — widać to w licznych wariantach jednego tekstu — i otrzymujemy wtedy układy 16 + 6 lub, rzadziej, 6 + 16:

Oj, zagraj mi muzyczko + trzy razy dokoła
o j, niech się rozweseli + moja smutna głowa. [Kart]

W takim przypadku interiekcje stają się czynnikiem zwiększającym destabilizację strofy, tym bardziej że w praktyce wykonawczej bywa, iż przy powtórzeniu wersu czasami są pomijane.

W przyśpiewkach tanecznych interiekcje najczęściej pojawiają się w nagłosie wersu i po średniówce, tworząc wersy 14-zgłoskowe:

Oj, zagraj mi muzyczko + uoj tego obereczka,
Oj, niech ja wyprobuje + uoj, swego kochaneczka. [Kart]

Wydaje się, iż interiekcje w przyśpiewkach, będąc elementem najbardziej chyba charakterystycznym, okazują się najmniej stabilne. Ich występowanie może zależeć od inwencji odtwórcy, który dodaje, wykonując na fermacie (dźwięku wydłużonym o pół wartości), wykrzyknienie lub opuszcza je. Wzmagają zatem destabilizację strofy. Wersy 13- i 14-zgłoskowe, podobnie jak i 12-zgłoskowe tworzące dystychy, nie pojawiają się w innych, bardziej skomplikowanych układach stroficznych. Znajdujemy je natomiast w stychiicznych oracjach weselnych.

Trzecim co do częstości rozmiarem jest 8-zgłoskowiec. Występuje on w przyśpiewkach zalotnych i tanecznych, często o tematyce sarkastycznej czy sprośnej, tworząc przeważnie grupę 4-wersową, czasem także dystychiczną, np.

Jak ja bywał + mały chłopiec,
Wsadzili mnie + z Kaśką na piec.
A teraz mnie + nie chcą wsadzić,
bo bym wiedział + co poradzić. [Kart]

Drugi dwuwiersz jest powtarzany. W realizacji wokalne pierwszej frazy muzyczna obejmuje dwa wersy, druga — wersy 3 i 4, i właśnie drugiej frazy dotyczy repetycja. A zatem przyśpiewka składająca się z czterech wersów rozwija się w trzy dystychy, trzy strofy muzyczne, realizowane w toku sylabicznym.

Ciekawym przykładem 8-zgłoskowej przyśpiewki tanecznej o symetrycznie zbudowanych wersach, z dystychem tworzoną przez charakterystyczne onomatopieczne wykrzyknienia, jest tekst:

8 Tańcowała noga z nogu
8 nadała się rąka z rąku
4 a brzuch z brzuchem
4 a pōp z pōpem
8 tramtaramtam tramtaramtam
8 dana, dana, dana, dana
3 hu! hu! hu! [Kart]

Wiersz ten jest, jak można sądzić, układem złożonym, 4-wersowym, z dodanymi wersami 5, 6 i 7 o charakterze interiekcji. Tak jak bywa z zaśady, interiekcje są jednosylabowe, a jeśli idzie o ich miejsce w wer-sie, to nie poprzedzają zdania czy wypowiedzenia, lecz stanowią samo-dzielne wersy.

Zwraca uwagę wyrazista tendencja do rytmu sylabotonicznego, oczy-wiście trocheicznego w 8-zgłoskowych przyśpiewkach tanecznych, uwy-puklanego przez melodię, co wiąże się z wypadkami transakcentacji me-licznej.

Zupełnie sporadycznie natknąć się można w zbiorze przyśpiewek na pieśniowy wiersz 10-zgłoskowy. Podobnie jak to bywa w ogromnej więk-szości z innymi rozmiarami wersów, 10-zgłoskowiec tworzy strofę dy-stychiczną. Jest dwudzielny, z przedziałem po czwartej sylabie (4 + 6):

A ja sobie + maluteńka, drobna,
Będzie ze mnie + gospodyni dobra.
Będę ja sie + rażno uwijała,
Na wieczereź + obiad gotowała. [Kart]

Warianty tej przyśpiewki znajdujemy u Kolberga w t. 16 (*Lubelskie*) i 17 (*Poznańskie*).

W przebadanych tekstach przyśpiewek nie pojawiają się inne rozmia-ry wiersza. Na omówionych rozmiarach kształt wersyfikacyjny przyśpie-wek (poza weselnymi) w zasadzie się wyczerpuje.

Powtórzenia, paralelizmy, interiekcje, refreny

Wśród pieśni ludowych, które — jak wiadomo — szeroko wykorzy-stują paralelizmy i powtórzenia, przyśpiewki wyróżniają się szczególnie. Powtórzenia dotyczą tu zarówno pojedynczych słów, jak i większych segmentów wypowiedzi: zwrotów, zdań, a z punktu widzenia wersyfika-cji — wersów, hemistychów lub części. Zdania równe są wersom, zwroty zaś hemistychom, są to więc zarazem powtórzenia wersyfikacyjne. Bardzo częste są powtórzenia łańcuchowe o charakterze konkatenacji, gdy kolejny wers zaczyna się od słów zamykających wers poprzedzający lub gdy następna sekwencja wypowiedzi zawiera element poprzedniej, np.:

Jade ja se jade na koniku gniadam
Czekaj mnie dziewczyno pod wiśniowym sadam.
Pod wiśniowym sadam stoi chmura z gradam
Nie żal mi pogadać z kochaneckiem ładnam.
Nie żal mi pogadać, nie żal pożartować
Nie żal mi buzi dać, nie żal pocałować.

Powtórzenia konkatenacyjne służą tu intensyfikowaniu treści emocjo-nalnej wiersza. Powtarzane najczęściej w nagłosie wersów słowa w ro-

dzaju „wisi japko, wisi”, „dałaś mnie, dałaś”, „oj, nie wierz, nie wierz”, „ładna ja se, ładna”, „bida mnie, bida mnie” spotyka się często w przyśpiewkach utrzymanych w tonie skargi. Względy muzyczne natomiast stanowią o konieczności powtórzeń wypełniających przestrzeń wersu:

Oj! Jedzie Jaś, jedzie Jaś, wiezie gnój, wiezie gnój
A uoczek mu się śmieje, będzie mój, będzie mój. [Kart]

Powtórzeniom podlegają także interiekcje: „oj dyna moja dyna”, „hola moja hola”, „dydy moje dydy”, „dana moja dana”. Ich funkcja na płaszczyźnie konstrukcji wiersza sprowadza się do wskazywania rytmu i rozpiętości sylabicznej wersu, ponieważ wypełniają one przestrzeń wersu do średniówki. Określają także postać rymu klauzulowego, gdyż na ogół w tak zbudowanym wersie wystąpi rym wewnętrzny:

Hola moja hola, nie sieje ja pola,
ni narobi mi się kuchanejka moja. [Kart]

Rodzajem powtórzenia jest tzw. paralelizm ludowy, który spotykamy w przyśpiewkach dość często. Symetrycznie zbudowane (z punktu widzenia składni) wersy niosą treści z kręgu szeroko pojętej natury (pierwszy wers) i ze świata ludzi (drugi wers), np.:

Nie pójde do lasu, bo choina leci,
nie pójde za wdowca, bo ma troje dzieci. [Kart]

lub:

Szyroko, daleko listek od listeczka,
jesce syrzy, dali moja rodzineczka. [Kart]

Zjawiska przyrody i odnoszące się do ludzi zestawione są porównawczo, przy czym określenia związane ze światem ludzi występują w stopniu wyższym, intensyfikującym treść wypowiedzi. Bywa też, że nie ma związku logicznego między pierwszym a drugim wersem, ale może się zdarzyć relacja o wyższym stopniu nasycenia semantycznego, gdy motyw natury z motywem świata ludzi łączy związek symboliczny:

Czerwone jabłuszko po ziemi się toczy,
tego chłopca kocham, co ma siwe oczy. [Kart]

Czerwone jabłuszko, będące w folklorze symbolem miłości, koresponduje znaczeniowo z uczuciami dziewczyny. Ten paralelizm ludowy jako sposób tworzenia wiersza jest na pewno jedną z bardziej charakterystycznych cech przyśpiewki i pieśni ludowej w ogóle.

Przyśpiewki weselne

Przyśpiewki weselne wykazują znacznie większą, niż omówione wcześniej, komplikację struktur wierszowych. Ścisłe powiązanie z obrzędem, wyraźna motywacja sytuacyjna powodują, że obok form z punktu

widzenia metryki regularnych pojawiają się wiersze nieregularne, dla których podstawowymi wyznacznikami budowy są cechy składniowe oraz intonacyjne, konstytuujące struktury asylabiczne, często sporadycznie rytmowane. Nie bez znaczenia jest fakt współistnienia wśród tekstów weselnych przyśpiewek, pieśni i oracji, spośród których te ostatnie najbardziej odbiegają od regularnych wzorców rytmicznych, skłaniając się w stronę wiersza zdaniowego o bardzo zróżnicowanej rozpiętości. Próba statystycznego opracowania frekwencji rozmiarów wierszowych przyśpiewek zebranych przez Kolberga, Olesiejuka i pracowników zespołu przygotowującego Słownik Folkloru pozwala sformułować następujące wnioski:

- wiersz 12-zgłoskowy charakteryzuje około 45% przebadanych tekstów, wyraźnie dominując nad innymi;
- uzależniona od okolic, w których dokonywano zapisów, jest frekwencja 7- i 8-zgłoskowca. Wiersz 8-zgłoskowy w północnych i północno-wschodnich rejonach Lubelszczyzny obejmuje około 6% zbiorów przyśpiewek, a na południowym wschodzie i południu do 10%. Odpowiednio udział 7-zgłoskowca w kształtowaniu wiersza waha się od 17% do 5%;
- niewielki stopień frekwencji wykazują wersy 11-zgłoskowe (ok. 2%) i charakterystyczne dla gatunku pieśni wersy 10-zgłoskowe (ok. 1,5%);
- sporadyczny jest udział 13-, 14- i 15-zgłoskowca jako komponentów strof regularnie zbudowanych (0,3%—0,7%).

Jednakże wymienione w ostatnim punkcie rozmiary pojawiają się często w wierszach heterometrycznych, złożonych z wersów sylabicznie zróżnicowanych. Udział ich w analizowanych zbiorach waha się w granicach 20%.

Wers 12-zgłoskowy

W przeważającej większości tekstów jest to wers dwudzielny, z wyraźnie zaznaczonym przedziałem po szóstej sylabie, jak w przyśpiewce z okolic Ciecierzyna, wykonywanej w ranek przedślubny:

Czerwona makówka + na polu brzęczała,
Gdy młoda Marysia + do ślubu jechała. [O 133, nr 430]

Regularny rytm opartego na paralelizmie ludowym wiersza podkreśla dodatkowo klauzula z dokładnym, żeńskim rymem, będącym ważnym czynnikiem delimitacyjnym.

Wersy 12-zgłoskowe, co stwierdzono już wcześniej, okazują się bardzo pojemne ze względów metrycznych, dając wiele przykładów swoistej dla pieśni ludowej sylabotoniczności, związanej z istotą akcentu polskiego oraz z wpływem melodii na wiersz. Np.: tekst cytowanej przyśpiewki prezentuje wzorzec *metrum* tetrapodii amfibrachicznej, czyli stóp 3-sylabowych z paroksytonicznym akcentem:

— / — — / — // — / — — / —
 — / — — / — // — / — — / —

Częściej niż amfibrach pojawia się w 12-zgłoskowcu rytm trocheiczny, związany z 2- i 4-sylabowymi zestrojami:

Na Lubelskim bagnie + rybka wody pragnie,
 Ożenił się Jasio + czyż mu tak nieładnie. [K 150, nr 65]

/ — / — / — // / — / — / —
 — / — — / — // / — / — / —

W nagłosie drugiego wersu jest wyraźne odstępstwo od założonego *metrum*, wyrównywane jednakże w momencie realizacji muzycznej tekstu, o czym była już mowa wcześniej. Dwudzielność i symetria w budowie wersów 12-zgłoskowych są źródłem tworzenia rymów wewnętrznych, najczęściej średniówkowych:

Dudni woda dudni + na podwórku w studni,
 Zakochać się łatwo + odkochać się trudniej. [K 150, nr 65]

Rymy wewnętrzne wzmagają regularny rytm wiersza i ułatwiają wykonawcy zadanie improwizatorskie. Są także w wersach 12-zgłoskowych jedną z przyczyn rozdrabniania wiersza w zapisach zbieraczy od Kolberga począwszy. Przytoczone wyżej dwuwiersze funkcjonują u Kolberga jako strofy 4-wersowe *axax*:

Dudni woda dudni
 na podwórku w studni,
 zakochać się łatwo,
 odkochać się trudniej.

W trzech spośród analizowanych tu przyspiewek pojawia się jako wzorzec konstrukcyjny — paralelizm ludowy w swych najbardziej charakterystycznych przejawach. Zjawiska natury towarzyszą zdarzeniom („czerwona makówka na polu brzęczała”), tworząc rodzaj tła czy scenerii; korespondują na polu semantyki (czasami dość odległej), jak w przyspiewce *Na lubelskim bagnie...*, której treść zamyka się w twierdzeniu, że tak rybka pragnie wody, jak Jasio ożenku, albo też obrazy i stany natury nie pozostają w żadnym związku znaczeniowym ze zdarzeniami i nastrojami świata ludzi (*Dudni woda dudni...*). Znaczna część tekstów przyspiewek, przede wszystkim 2-wersowych, wykorzystuje wzorzec paralelizmu ludowego. Przy okazji omawiania przyspiewek z innych grup tematycznych zwróciłam uwagę na ważną konstrukcyjną rolę paralelizmów, układów symetrycznych i powtórzeń, na ułatwienie, jakie niesie wykonawcy-autorowi możliwość nawiązania do wersu poprzedniego, powtó-

rzenia jego części, rozwijania w sensie znaczeniowym i strukturalnym myśli wcześniej wypowiedzianych, np.:

Zapłaczesz, Marysiu, zapłaczesz, zapłaczesz,
Przyjdiesz do swej mamy, we drzwi zakołaczesz.

We drzwi zakołaczesz, w okienko zapukasz,
Mama ci się spyta, czego córuś szukasz?

Zapłaczesz, Marysiu, zapłaczesz, sokole,
Jak cię ten Jasieńko wyprowadzi w pole. [O 84, nr 277]

Wers pierwszy z trzykrotnym powtórzeniem słowa „zapłaczesz” wyznacza — poza treścią i nastrojem — rozpiętość wersu, charakter rymu, wreszcie kontur rytmiczny wiersza. W obszarze współbrzmienia mieszczą się w tym przypadku półtorazgłoskowe wygłosowe odcinki słów: „zapłaczesz”, „zakołaczesz”, „zapukasz”, „szukasz”, „zapłaczesz”.

Powtórzenia konkatencyjne łączą się z symetryczną budową hemistychów:

we drzwi zakołaczesz, w okienko zapukasz

— i co za tym często idzie — pojawiają się rymy wewnętrzne, w różnych pozycjach wersu, nie tylko średniówkowej.

W innej symetrycznie zbudowanej 12-zgłoskowej przyśpiewce, składającej się z dwóch 3-wersowych strof, każdy kolejny wers zawiera różnego rodzaju powtórzenia:

Hanuś moja Hanuś + cóżeś za Hanisia,
żeś mi nie podała + żeś mi nie podała
rączki na konisia + rączki na konisia.
Rączki na konisia + na mego bułanka,
Hanuś moja Hanuś + Hanuś moja Hanuś,
Weź mnie za kochanka + weź mnie za

kochanka [O 15, nr 41]

Zwraca uwagę sposób utworzenia deminutywu od nazwy „koń” w nawiązaniu do zdrobniałej formy imienia Hanna: „Hanisia” — „konisia”. Wykonawca rezygnuje tu z rozbudowywania treści na rzecz wypełnienia wzorca rytmicznego melodii, stąd powtarzanie hemistychów w czterech wersach spośród sześciu.

Omawiany wers 12-zgłoskowy jest w przeważającej liczbie tekstów symetrycznie dzielony. Zdarzają się jednak odstępstwa od tej zasady.

Olesiejuk zanotował jako przyśpiewkę weselną wykonywaną przed oczepinami (w tańcu) wariant 10-zgłoskowej pieśni z regionu śląskiego *Uciekła mi przepióreczka...*:

Uciekła nam + nasza młoda + pani, / pani,
Starszy druźba + nieboraczek + goni, / goni.
Trzeba nam się + pani matki + spytać, / spytać,
Czy pozwoli + panią młodą + schwytać, / schwytać. [O 96, nr 332]

W klauzuli każdego wersu wyodrębnia się 4-zgłoskowy odcinek, będący efektem powtórzenia słów 2-sylabowych.

Okazuje się, że przyśpiewki weselne realizują także opisywany przez Helenę Windakiewiczową pieśniowy wzorzec wersu z wyodrębnionym 3-zgłoskowym odcinkiem w klauzuli:

Ej, do koła, drużny, družbowie / do koła!
Zebyć nam była Panna Młoda / wesoła. [K 150, nr 68]

lub:

Prowadzili bratkwie siostrę / ze dwora,
nie wiedziała, którą dróżką / iść miała. [K 152, nr 76]

Wers 12-zgłoskowy w weselnych przyśpiewkach lubelskich tworzy najczęściej strofy dystychiczne i jest symetryczny z wyraźnie zaznaczoną średniówką po szóstej sylabie. 12-zgłoskowe dystychy mogą się łączyć w formy dłuższe, 6-, 8-wersowe, zawsze parzyście rymowane.

Omawiany rozmiar rzadko tworzy strofy 3-wersowe, a jeśli tak, to układ rymów jest następujący: *aba cbc*.

Przykłady wykorzystania tego rozmiaru w wierszach zbudowanych regularnie na tym się wyczerpują. Przyśpiewki prezentują także możliwość rozszerzenia wersu 12-zgłoskowego przez dodanie interiekcji. Tworzy on wówczas wers 13-zgłoskowy, np. „O j, wesele, wesele + było i nie będzie” lub „E j, na weselu-m była + nic-em nie użyła” (K 152, nr 7).

Wiersz 12-zgłoskowy pojawia się w przyśpiewkach związanych ze swataniem młodych, wyrażających żal z powodu konieczności opuszczenia domu matki, w tekstach będących wyrazem uczuć, ale również i w tanecznych, żartobliwych, a nawet o tematyce sarkastycznej czy sprośnej, która na ogół realizowała się w wierszach 8-zgłoskowych (taką wymowę mają żartobliwe docinki skierowane pod adresem starszych mężczyzn, którzy żenili się z młodymi dziewczętami, np. O 86, nr 284).

Wers 7-zgłoskowy

Zbiór przyśpiewek weselnych odznacza się dość wysoką frekwencją tego rozmiaru wierszowego. Obejmuje on w czystej postaci, w różnych okolicach Lubelszczyzny, od 5 do 17% tekstów.

Krótkie wersy są z reguły charakterystyczne dla przyśpiewek towarzyszących częściom obrzędu poprzedzającym właściwe wesele, np. podczas swatów czy przed wyjazdem młodych do kościoła oraz w trakcie uczty weselnej.

Naści Marysiu nici,
Niech ci się palma klici,
Pirzy Marysiu pirzy,
Niech ci się palma syrzy. [O 8, nr 3]

Przyśpiewkę tę wykonują panny podczas plecenia wianków. Powtórzenia konkatenacyjne stały się wzorem strukturalnym przyśpiewki skierowanej do panny młodej przez druhny, gdy goście siadali do stołów:

Za stół, Kasieńko, za stół
Ej, bo już przyszedł czas twój.
Przyszła twoja niedziela,
Niedziela twego wesela. [O 17, nr 54]

Czterowiersz ten konstytuują wersy 7-zgłoskowe, z odstępstwem w ostatnim wersie (8-zgłoskowiec), o schemacie rymów typowych: *aabb*. Poza rymami wewnętrznymi zwraca uwagę rym męski w pierwszym dwuwierszu: „Stół” — „twój”, i to asonansowy. W drugim wersie pojawia się interiekcja „ej”, wyrównując jego rozpiętość sylabiczną. Warstwę brzmieniową wzbogaca, prawdopodobnie przypadkowa, aliteracja końcowa (-*ła*, -*ła*):

Istotnym składnikiem obrzędu był taniec z korowajem, specjalnie na tę okazję pieczonym, bogato zdobionym ciastem. Przyśpiewki wykonywane w tym momencie charakteryzował krótki, właśnie 7- lub 8-zgłoskowy wiersz.

Družba korowaj niesie,
Podkówczkami krzesie.
Podkówczkami krzesie,
Nie ma starościny w domu. [O 17, nr 55]

Ta przyśpiewka również spełnia „założenia” swojego gatunku — z wyłączeniem ostatniego wersu, charakteryzującego się odejściem od wyraźnie zaznaczonego wcześniej konturu rytmicznego: zwiększoną objętością sylabiczną:

7 / — — / — / —
7 (/) — — / — / —
7 (/) — — / — / —
8 / — — — / — / —

Wersy 7-zgłoskowe układają się najczęściej w strofy dystychiczne, np.:

A w kalinowym lesie
wodeńka kamień niesie.
Tam Marysia stojała,
rusą kosę cesała.
Co jej włoszek upadnie,
wodeńka go zagarnie. [K 150, nr 65]

W innych układach izometrycznych występowania wersów 7-zgłoskowych nie notujemy. Tworzą one natomiast interesujące układy heterometryczne, stając się z punktu widzenia ilościowego równoprawnymi lub

dominującymi komponentami. Są to układy 4-, 5- i 6-wersowe, w których 7-zgłoskowiec występuje obok bardzo krótkiego wersu 5-zgłoskowego:

5 Hej Łado, Łado!
 5 hej Łado, Łado!
 7 do kościoła jedziemy,
 5 hej, do kościoła,
 5 hej, do bożego
 7 do stanu małżeńskiego. [K 201, nr 286]

lub:

5 O Łado, Łado!
 7 mój perłowy wianeńku,
 5 O Łado, Łado!
 7 leżysz mi w pół-skrzyneńku. [K 207, nr 237]

Zbieracze (od Kolberga poczynając) notowali pieśni i przyśpiewki różnych faz obrzędu weselnego opatrzone charakterystycznym, funkcyjnym na zasadzie refrenu zawołaniem „Łado, Łado!” Słowa te pojawiają się też okazjonalnie jako rodzaj interiekcji najczęściej przed lub po zrealizowaniu jakiejś całości wersyfikacyjnej, np. strofy. Zwykle tworzą wraz z interiekcjami cały wers, zarysowując kontur rytmiczny i strukturalny wiersza, pełniąc także w kulturze ludowej funkcję magiczną.

Windakiewiczowa i Czekanowska wskazywały na archaiczność i pewną popularność heterometrycznej strofy 5-wersowej o charakterystycznym układzie rymów *abccb*³. Przyśpiewka taka pojawia się w zbiorach lubelskich, opierając się na wersach 5- i 7-zgłoskowych:

7 Już idźcie, poganiajcie
 7 z mojej mateńki domu!
 5 niech ja nie widzę,
 5 niech ja nie słyszę
 7 mojej mateńki żalu. [K 146, nr 48]

W świetle analizowanego materiału nie można jednak potwierdzić tezy o popularności heterometrycznej strofy 5-wersowej.

Wers 8-zgłoskowy

Wers 8-zgłoskowy jest rozmiarem obejmującym, zależnie od miejscowości, 6—10% tekstów. Stanowi format przyśpiewek wykonywanych w sytuacji swatania młodych i tu staje się jakby komponentem dialogu

³ Zob. A. Czekanowska, *Pieśni biłgorajskie. Przyczynek do interpretacji polskiego pogranicza południowo-wschodniego*. „Prace i Materiały Etnograficzne” t. 18, cz. 2. Wrocław 1961, s. 30—31. — H. Windakiewiczowa, *Studia nad wierszem i zwrotką poezji polskiej ludowej*. „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. 16. Kraków 1913.

między rodzicami panny młodej a swatką, mieszając się z niemelicznymi wierszowanymi wypowiedziami. Stąd też obok tekstów metrycznie regularnych (8-zgłoskowiec 4+4 lub 5+3 w strofie 4-wersowej *aabb* lub *abba*) pojawiają się wiersze o zróżnicowanej rozpiętości sylabicznej. Naturalny tok dialogu podkreśla fakt łączenia strof ciągiem powtórzeń o charakterze konkatenacji, „spinania” ich wspólnymi rymami, paralelnej budowy, a wreszcie — z punktu widzenia treści — fakt kontynuacji myśli, jak np. w następującej przyśpiewce:

[Jasio:]	Dajcież Marysię Jasiowi, Ku ich wiecznemu ślubowi.
[Jasio do ojca:]	Pani matka pozwoliła, A pan ojciec nie chce.
[Ojciec:]	Boć mi moja córusieńka Progów nie przydepce. [K 141, nr 35]

Fragment dłuższego dialogu składa się z trzech dwuwierszy: w pierwszym 8-zgłoskowe wersy dzielą się według schematu 5 + 3, rym zaś jest parzysty i dokładny; w pozostałych rozmiary wersów są zróżnicowane: 8- (4 + 4) i 6-zgłoskowiec, a w obszarze współdzwięczności znajdują się jedynie słowa „nie chce” — „przydepce” — rym składany, niedokładny, który wiąże formalnie przyśpiewki Jasia i ojca dziewczyny. Wypowiedź ojca jest jednocześnie próbą wyjaśnienia wątpliwości Jasia, dotyczących sprzeciwu przyszłego teścia.

Format 8-zgłoskowca w przyśpiewkach tworzy najczęściej regularne dystychy i czterowiersze. Pojawia się także w układach asylabicznych, towarzysząc wersom 10-, 7-, 6-zgłoskowym, a nawet 4-zgłoskowym wersom refrenowym.

W przyśpiewce:

10 Moja córusiu, moja rodzona,
8 Już się u mnie nabyła.
10 Już się nie jedne takie trzewiki
8 U swych rodzonych schodziła. [K 143, nr 41]

— równe co do objętości sylabicznej wersy są naprzemianległe, a rymy układają się według schematu *xaxa*. Układ rymów sugerowałby, że jest to dystych złożony z wersów 18-zgłoskowych. Jednak następny przykład pozwala przypuszczać, że taka strofa jest możliwa. Mamy tu bowiem do czynienia również ze współwystępowaniem — co prawda w innym układzie rymowym — wersów 10- i 8-zgłoskowych:

10 (5 + 5) Wyszła Marysia + ku ogrodowi,
10 (5 + 5) kopać dołeczka + swemu wiankowi.
8 (4 + 4) Niechże leży + niechże gnije,
8 (4 + 4) bo Marysia + z nici wije. [K 189, nr 172]

Można by traktować ten układ jako dwie przyśpiewki, gdyby nie wyraźna zbieżność semantyczna (druga część uzupełnia treść dwuwiersza pierwszego). Nasuwa się w tym wypadku myśl o swoistej polimetrii,

także w zakresie ukształtowania akcentowego: w 10-zgłoskowych wersach występują na przemian zestroje trocheiczne i amfibrachiczne, wersy zaś 8-zgłoskowe są uporządkowane trocheicznie.

10 / — — / — // / — — / —
 10 / — — / — // / — — / —
 8 / — / — // / — / —
 8 / — / — // / — / —

Wersy 11-, 10-, 13-zgłoskowe

Ze względu na niską frekwencję tych rozmiarów w przyśpiewkach lubelskich, wahającą się odpowiednio od 2% do 0,7%, omawiam je łącznie.

11-zgłoskowiec pojawia się w przyśpiewkach wykonywanych przed wyjazdem młodych do ślubu, przy wyprowadzaniu dziewczyny z domu matki, a przede wszystkim podczas uczty weselnej, kiedy to przyjmuje bardzo ciekawą, opisywaną przez Windakiewiczową postać wersu z powtarzającym się 3-zgłoskowym odcinkiem w klauzuli.

Starościny przyśpiewują marszałkowi przed ucztą:

Niedbały nasz marszałeńko + niedbały,
 Starościny poza stołem + zaspaly.
 Rozlazły nasz marszałeńko + rozlazły,
 Bo mu nogi do podłogi + przymarzły. [K 158]

Wersy 11-zgłoskowe dzielą się tu po ósmej sylabie, w klauzulach zaś powtarzają się 3-sylabowe wyrazy, rymowane w sposób dokładny, parzysty — *aabb*.

Format ten tworzy wyłącznie strofy dystychiczne. W układach różnmiarowych towarzyszy zazwyczaj wersom 10-zgłoskowym i 12-zgłoskowym.

Pieśniowy 10-zgłoskowiec (5 + 5) w przyśpiewkach pojawia się bardzo rzadko, a jeśli tak, to jest raczej komponentem strof nieregularnych, wspólnie z wersem 7-zgłoskowym z interiekcjami i typową transakcentacją meliczną.

Oj, dysie, dysie, rozleciały się,
 Oj, po lesie, po lesie.
 Oj, po czym poznać jabłońskich drухen,
 Oj, po głosie, po głosie. [O 25, nr 89]

W zbiorach Olesiejuka zanotowano dwie przyśpiewki z udziałem 13-zgłoskowca tworzącego regularny dystych o schemacie 7 + 6, natomiast u Kolberga rozmiar ten tworzy strofy nieregularne bądź pojawia

się jako wers z powtarzającym się 3-zgłoskowym odcinkiem w klauzuli (podobnie jak 11-zgłoskowiec), z przedziałem po dziesiątej sylabie.

W przyśpiewce:

- 13 Oj, wesele, wesele! + było i nie będzie,
 13 była ci Maryś bieda + jeszcze większa będzie.
 12 Wesela godzina, + biedy wiek, biedy wiek. [K 152, nr 78]

— po 13-zgłoskowym dystychu następuje wers krótszy, 12-sylabowy, o charakterze zawołania i szczególnej funkcji nastrojotwórczej.

Inne rozmiary wiersza

Sporadycznie notowane formaty 14-zgłoskowy i 15-zgłoskowy tworzą, podobnie jak przeważająca część analizowanych, dystychy. Wykazują one tendencję do rozpadu na wersy krótsze (7- oraz 7- i 8-zgłoskowe).

- 14 (7 + 7) Zebyś była uciekała + uciekłabyś była,
 14 (7 + 7) Ale żeś nie uciekała + toś mu rada była. [O 28, nr 110]

Układy wersyfikacyjne polskiej pieśni ludowej, w tym także przyśpiewki, wykazują skłonność do dzielenia się na drobne cząsteczki sylabiczne, stosunkowo samodzielne pod względem rytmicznym, z którymi związane są w melodii motywy rytmiczne⁴. Najczęściej cząsteczki wersowe składają się z 3, 4, 6 sylab; dwie lub trzy takie cząstki tworzą dopiero wers.

Zdarza się, że dystych przyśpiewki stanowią wersy 14- i 15-zgłoskowe, z podziałem 8-zgłoskowego członu średniówkowego na dwie cząsteczki:

- 14 (8 + 6) Jedzie woda + od ogroda + od Wisły do Gdańska,
 15 (8 + 7) Zabieraj się + marszaieńku + z panną młodą do tańca [O 129, nr 413]

lub też 15-zgłoskowy wiersz dystychu jest konstytuowany przez 14-zgłoskowiec z interiekcją w pozycji inicjalnej, z podobnym podziałem na cząsteczki:

- 15 (8 + 6) Ej, kiedy do mnie + przyjedziecie + moje lube goście,
 14 (8 + 6) Jeślim się wam + spodobała + ojca, matki proście. [K 163, nr 79]

Warianty przyśpiewek

Wydaje się, że wariabilność jest cechą pieśni ludowej w ogóle, ale przyśpiewek — na tym tle — w większym stopniu. Ich sytuacyjność, konieczność częstych modyfikacji tekstu i melodii w przypadku zmieniających się warunków czy wykonawcy wpływają na niestabilność formy.

⁴ Zob. L. Pszczołowska, *Cząsteczka*. Wrocław 1964. W serii: „Poetyka. Zarys encyklopedyczny”.

Stąd liczne warianty przyśpiewek. W przypadku wielu tekstów pierwotne, dawne wersje znajdujemy u Kolberga, co daje możliwość porównania ich z materiałem współczesnym. Okazuje się, że niektóre przyśpiewki zachowały się w postaci identycznej lub prawie nie zmienionej (np. *Wkoło Warszaweczki jarzębinę sadzo...*), inne stanowią warianty zdecydowanie odległe (np. *Oj, siedem razy ładna, siedem malowana...*). W zbiorze przyśpiewek zanotowanych współcześnie zjawisko wariantowości jest powszechne, np. tekst:

Chwaliłeś się Jasiu, że ty umiesz kosić,
Ty nie umiesz nawet w rękę kosić. [O 133, nr 430]

— występuje w dziewięciu wersjach, a popularna przyśpiewka o incipicie „Czerwone jabłuszko” ma aż dziesięć odmian. O wariantowości tekstu decyduje często wprowadzenie interiekcji, zwiększających rozmiar wersu.

Warto odnotować występowanie swoistej wariantowości melicznej, np. wykonywanie wiersza 12-zgłoskowego przy zastosowaniu rozmaitych melodii.

Powyższe analizy pozwalają określić dalsze — i bardziej szczegółowe, niż uczyniłam to na wstępie — wyznaczniki gatunkowe przyśpiewek ludowych. Należą do nich:

- wersyfikacja: jedna trzecia tekstów charakteryzuje 12-zgłoskowiec regularny (6 + 6); 12-zgłoskowiec z interiekcjami (i6 + 6 lub rzadziej 6 + i6); 8-zgłoskowiec — najczęściej symetryczny (4 + 4), nierzadko uporządkowany sylabotonicznie; inne rozmiary, np. 10-zgłoskowiec (4 + 6), występują sporadycznie;
- strofika: przeważnie dystych rozwijający się w strofę 3-wersową lub kilka dystychów;
- dwufrazowość melodii o toku trójmiarowym lub dwumiarowym, przy czym druga fraza jest na ogół powtarzana; niewielka rozpiętość skali, rzadko wykraczająca poza oktawę; sekwencyjne podniesienia melodii o tercję; zmienność; kadencyjne nawiązywanie do frazy pierwszej;
- szczególna budowa wersyfikacyjna przyśpiewek weselnych, wynikająca ze znacznej komplikacji struktur wierszowych; 12-zgłoskowiec stanowi 45% tekstów, wyraźnie dominując nad innymi; 7- i 8-zgłoskowiec — od 6 do 10% zbiorów; incydentalne występowanie 11- i 10-zgłoskowca, jak również 13-, 14- i 15-zgłoskowca jako komponentów strof regularnie zbudowanych; stosunkowo duży udział wierszy heterometrycznych, złożonych z wersów sylabicznie zróżnicowanych;
- paralelizmy, powtórzenia, interiekcje (charakterystyczne dla przyśpiewek, ale będące cechą pieśni ludowej w ogóle).